

יואב שגיא

ראש מכון דש"א – דמותה של ארץ

מאמר זה עבר שיפוט עמיתים

בניית שכונת 'עיר ימים' בחוף נתניה, דצמבר 2009 | צילום: יהודית גרעין-כל ©

תוכן זה הוא חלק מרשימת. לחצו כאן לדיון המלא

השפעת הגידול הדמוגרפי על השטחים הפתוחים

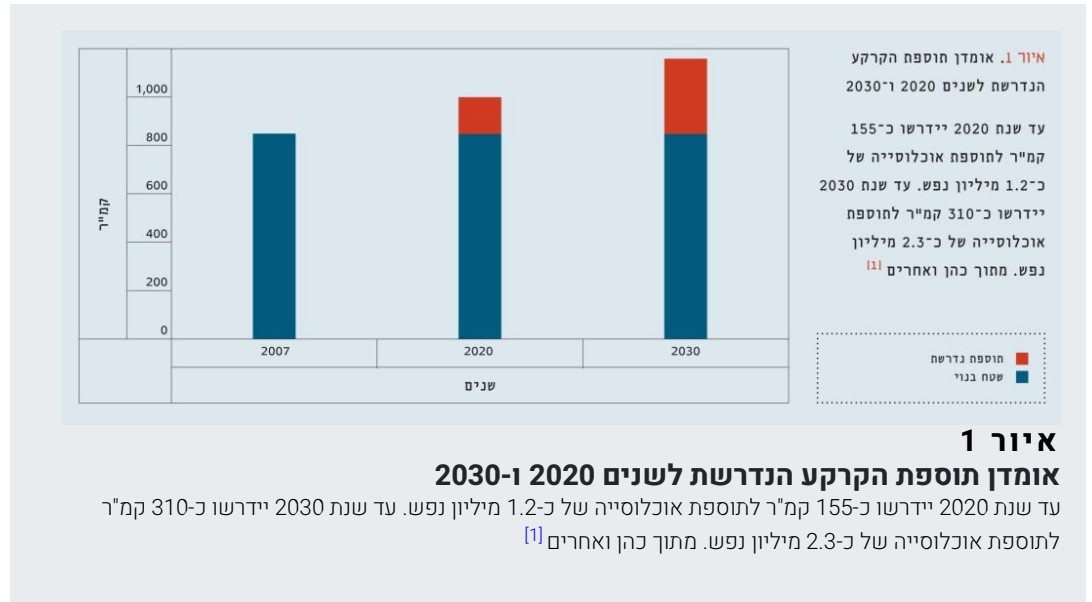
גיליון סתיו 2012 / כרך 3 (3) 1 באוגוסט, 2012

אבדן של שטחים פתוחים וקטיועם הם הגורם הראשון והעיקרי לפגיעה החמורה במגוון הביולוגי ולהכחדת מיני חי וצומח בעולם, וגורם עיקרי להרס בתי גידול ולפגיעה בשירותי המערכות האקולוגיות, החיוניות לקיומו ולבריאותו של המין האנושי. הקשר בין גודל השטחים הפתוחים ורציפותם לבין מספר המינים שיכולים להתקיים בהם, נחקר ונבדק באופן יסודי, ונמצאה תלות ברורה בין שני המרכיבים. ככל שהשטח קטן ומצטמצם, נעלמים ונכחדים ממנו מיני צמחים ובעלי חיים בשיעור מעריכי (exponential); ככל שהשטח שמדובר בו קטן יותר מלכתחילה, אבדן המינים מתרחש בקצב מהיר יותר. הדברים נכונים בכל מקרה ובכל מקום, ועל אחת כמה וכמה במציאות בישראל, שמספר מרכיבים המהירים מאוד את הכרסום בשטחים הפתוחים חברו בה, ובהם שיעור גידול האוכלוסייה, שעומד על 1.8% בממוצע שנתי, והוא הגבוה ביותר במדינות המפותחות.

קצב גידול האוכלוסייה יש, מן הסתם, השפעה על השטחים הפתוחים, אולם המרכיב המכריע שמכתיב כרסום חמור ביותר בשטחים הפתוחים בישראל מקורו ב"תרבות הפיתוח" שהתפתחה במדינה. תרבות זו מתאפיינת בבנייה דלילה, נמוכת קומות ומפוזרת, ש"זוללת" שטחים פתוחים. ראשיתה בתפיסה אידאולוגית של "כיבוש הקרקע", שהייתה מתאימה לימי ראשית המדינה, והמשכה במהלכים נמרצים לתפיסת קרקע למטרות פיתוח נדל"ני, הניזונים מהערך הגבוה של הקרקע שנובע מהמחסור במשאב, וכתוצאה מכך מהאפשרות לעשיית רווחים ניכרים וקלים מפיתוח הקרקע. מעבר לתרומה של מדיניות "כיבוש הקרקע" לכרסום בשטחים הפתוחים, משרתת מדיניות זו גם את הכוח המניע הנדל"ני של בזבז הקרקע, בשל העדיפות הסטטוטורית והכלכלית שמדיניות זו יצרה לבנייה מפוזרת ונמוכה בשטחים פתוחים.

תמונת המצב בישראל מציגה כרסום חמור ומתמשך בשטחים הפתוחים. על פי דו"ח של צוות עדכון, מעקב ובקרה לתמ"א 35, שהוגש לאחרונה^[1], 77% מכלל התחלות הבנייה בשנים 1998–2007 היו בבנייה צמודת קרקע עתירת שטח, שנעשתה בהכרח

על חשבון "הריאות הירוקות" שאמורות היו לשרת את כלל הציבור. השטחים שיידרשו על פי נתוני צוות עדכון תמ"א 35 להמשך הבינוי בשני העשורים הבאים הם בהיקף של 310,000 דונם, כלומר תוספת שטח בשיעור של כשליש מהשטח הבנוי כיום (איור 1). היקפים של שטחים אלה גדול מהדרוש כדי לענות על צורכי גידול האוכלוסייה, שכן אם תומר תרבות הפיתוח הבזבזנית בתרבות של בנייה איכותית, רוויה, כפי שגורסת מדיניות התכנון הראויה המוצהרת, ניתן יהיה לענות על הצרכים תוך חיסכון של למעלה ממחצית מהשטחים.

המציאות הקשה ומחירה לא נעלמו מעיני גורמי שמירת הטבע והסביבה. גורמים אלה מתמקדים מזה שלושה עשורים בשינוי של תפיסת הפיתוח ובהטמעת עקרונות לחיסכון בקרקע במדיניות התכנון, בניהול המקרקעין ובהתנהלות המגזר החקלאי והאזורי.

לבד מהערות שוליים מצומצמות לא נדרשו עד עתה גורמי הסביבה לנושא הדמוגרפי ולגידול האוכלוסייה הניכר, כגורם בפני עצמו מבחינת השפעתו על השטחים הפתוחים ועל השמירה על ערכי הטבע, הנוף והשירותים האקולוגיים החיוניים שהם מספקים לתושבי המדינה. סיבה עיקרית לכך היא המוסכמה שנמצאת ביסוד התנועה הציונית, כי ישראל אמורה להיות ארץ המקלט לכלל היהודים וכי העלייה לארץ של בעלי "זכות שיבה" היא מצווה מוסרית ואידאולוגית מקובלת. לכך נוספים גם נימוקים של איזון דמוגרפי שאין להקל בהם ראש. סיבה נוספת מקורה בחוסר היכולת המוסרית והמעשית לצמצם ילודה שנעשית כמצווה דתית או אידאולוגית. סיבה שלישית היא המציאות, המתוארת לעיל, כלומר שאבדן השטחים הפתוחים מקורו בראש ובראשונה באופי הפיתוח הבזבזני, ולא בצרכים הישירים של האוכלוסייה וגידולה. אם כן, בפיתוח בר-קיימא ניתן היה לענות על כל צורכי האוכלוסייה תוך חיסכון של כמעט מחצית מהשטחים שנוצלו עד כה, ובהתנהלות עתידית נכונה ניתן יהיה לחסוך כמחצית מהשטחים הנרחבים המתוכננים. מכאן עולה כי יש לטפל בראש ובראשונה בשינוי מדיניות הפיתוח, ובכך מתמקדים המאמצים של גורמי הסביבה. סיבה נוספת נעוצה בחשיבה פרגמטית, לאמור: די לנו בעימותים הקשים והמרים שאנו נחשפים אליהם במאבקים לשמירה על השטחים הפתוחים ועל ערכיהם, ואין טעם והצדקה לפתוח חזיתות נוספות, מורכבות ושנויות במחלוקת בחברה הישראלית וגם בתוככי התנועה הסביבתית, שיקשו עוד יותר על המלאכה ויגרמו נזקים מיותרים לעניין מבלי להביא תוצאות.

לסיכום, נוכח מצוקת הקרקע והמגמות המתגברות לבינוי בשטחים הפתוחים, הדרך העיקרית לשמירה על השטחים הפתוחים הייתה ותישאר בתחום של שינוי תרבות הפיתוח: מתרבות הדוגלת ב"כיבוש הקרקע" ומאפשרת השתלטות של שוק הנדל"ן על נכסי הקרקע הציבוריים, לתרבות המבטיחה שמירה על נכסי הקרקע ועל השטחים הפתוחים למען כלל הציבור ורווחתו. בכך יש להשקיע את מרב המאמצים. בד בבד, ראוי ונכון לבחון את השפעות גידול האוכלוסייה על הסביבה ועל השטחים הפתוחים, ללמוד מהניסיון שנצבר בארץ ובעולם באשר לדרכי התמודדות מוסרית ונאורה עם משברים דמוגרפיים, ולגבש דרכים המתאימות למציאות החברתית בישראל, תוך בחינה אמיתית של מרכיבי המדיניות הנוכחית והתייחסות למורכבות הנושא ולכלל הערכים הנכללים בו.

מקורות

1. כהן א, טוראל י וקפלן מ. 2010. תמ"א 35: ליווי, מעקב ועדכון, דו"ח שלב ג'. דו"ח למועצה הארצית לתכנון ולבנייה, מנהל התכנון, משרד הפנים.